

מקומה של החוקרת בעידן של ריבוי זהויות: ניתוח עצמי

אבישג אדרי

התקבל לפרסום בכתב העת חמדעת כרך י"א

תקציר

מאמרים רבים נכתבו בנוגע למקומה של החוקרת במחקר איכותני וביחס למעמדה מול מושאי מחקרה. במאמר זה ברצוני להרחיב את ההסתכלות על מקומה של החוקרת לכיוונים שטרם נחקרו. מטרת המאמר להאיר על מקומה של החוקרת מהיבטים שונים: ביחס לקבוצה הנחקרת וגם ביחס לאוניברסיטאות וגופי המחקר המשפיעים על עיצוב המחקר. המחקר בוצע בגישה האוטואתנוגרפית מתוך הבנה שגם החוויה האישית יכולה לתרום לידע הכללי בנושא. ממצאי המחקר מתייחסים למקומי כחוקרת מול הנחקרות ומול האקדמיה.

מילות מפתח: מקומה של החוקרת, אוטואתנוגרפיה, ריבוי זהויות

לציטוט (מדעי החברה) – אדרי, א' (תשע"ט). מקומה של החוקרת בעידן של ריבוי זהויות: ניתוח עצמי. חמדעת, י"א.

מבוא

חינוך ביתי הוא רעיון שנבט בתוכי עוד בתקופת התיכון, כאשר התפתחה אצלי ביקורת עזה כלפי המערכת החינוכית הממסדית. בסמינריון הכנה לשירות הלאומי שמעתי לראשונה על האפשרות לחנך מן הבית, ומייד היה לי ברור שזו תהיה דרכי. אבל הדרך עוד הייתה ארוכה: שלוש שנים לאחר סיום התיכון התחתנתי, ותשעה חודשים לאחר מכן נולדו לי תאומות. אף שדגלתי בחינוך ביתי, מעולם לא חשבתי שאהיה אם עקרת בית; תמיד היה לי ברור שאעבוד מחוץ לבית. אבל אז נולדו בנותיי, ופתאום המחשבה להשאיר אותן עם אישה זרה ולצאת לעבוד נדמתה לי כאפשרות לא הגיונית. נשארתי איתן בבית ובמקביל המשכתי להתפתח על אש נמוכה – סיימתי תואר ראשון ועבדתי מעט בהוראה. כאשר הגיעו בנותיי לגיל שלוש שלחתי אותן לגן (ונשארתי בבית עם התינוקות שהייתה אז בת שנה וחצי), ובמקביל התחלתי לחקור את החינוך הביתי, מתוך ידיעה שזו דרכי ומרצון להכיר לעומק את הנושא ולהתיר את הספקות שנותרו בדבר הבחירה. כשהן הגיעו לכיתה א' הוצאתי אותן באופן סופי מן המערכת ועברנו באופן מלא לחינוך הביתי. את עבודת התזה שלי התחלתי כשהבכורות שלי היו בגן וסיימתי אותה כשהן היו בגיל כיתה א'. את הדוקטורט התחלתי כשהן היו בגיל כיתה ג' וסיימתי כשהן היו בגיל כיתה ז'. המאמר הנוכחי מבוסס על חוויותיי כאם בחינוך ביתי שבמקביל גם חוקרת את החינוך הביתי.

רקע תיאורטי

בניגוד למחקר כמותי, שמתיימר לטעון לאובייקטיביות ולניתוק של החוקרת ממושאי מחקרה (שלסקי ואלפרט, 2007), מחקר איכותני מציב את החוקרת כחלק אינטגרלי מהמחקר ודורש ליצור 'אובייקטיביות חזקה' (Harding, 1993) באמצעות רפלקסיביות (Hesse-Biber & Piatelly,)

2007), כלומר מודעות להשפעתה של החוקרת על המחקר. סנדרה הארדינג, פילוסופית פמיניסטית שטבעה את המושג 'אובייקטיביות חזקה', טוענת שכדי להגביר את האובייקטיביות של המדע צריך להתייחס להבדלים בין גברים לנשים ולא לתת מקום מרכזי או בלעדי להתנסויות של גברים כאמת המידה המדעית. כדי לייצר מדע בעל 'אובייקטיביות חזקה' יש לכלול גם את נקודת המבט של נשים וקבוצות מודרות אחרות (ינאי, 2007).

אובייקטיביות מרמזת על הפרדה בין אידיאולוגיה למדע, תצפית על העולם בלי 'שיתלוו לה אמונות אישיות ופוליטיות'. חוקרות פמיניסטיות טענו שכדי לחקור את החברה יש צורך במדע רפלקסיבי. מדע רפלקסיבי מצד אחד משקף את העולם סביבנו ומצד שני מכיר בכך שהחוקרים באים לשדה המחקר עם הידע, הניסיון והביוגרפיה שלהם (Hesse-Biber & Piatelly, 2007).

סיגל רון נגר (2014) מציגה במאמרה חוקרים הטוענים כי רפלקסיביות הינה ביטוי לנרקיסיזם ושהצבת החוקר במרכז דוחקת את מושאי המחקר לשוליים. כתגובה לכך היא מציעה להתמקד בתהליך המתרחש בזמן הריאיון אצל המרואיינת, תהליך שהיא מכנה 'רפלקסיביות בזמן אמת'. לטענתה, היתרון בגישה זו הוא שההתמקדות בתהליך הרפלקסיבי שהמראיינת עוברת בעת הריאיון חוזר בסופו של דבר אל המרואיינת.

לא מעט מאמרים נכתבו על מקומה של החוקרת בכלל ועל מקומה כחלק מהקבוצה הנחקרת בפרט. אחד המונחים המתייחסים למעמד החוקרת נקרא *inside/outside*, שמתייחס לשייכות של החוקרת לקבוצה הנחקרת (Hesse-Biber & Piatelli, 2007). אך לעיתים קשה להגדיר עד כמה החוקרת באה 'מבחוץ' ועד כמה היא חלק מהקבוצה הנחקרת, והחלוקה אינה דיכוטומית.

במחקר על נשות הציונות הדתית שערכה תמר אלאור (1998) היא תיארה את תחושתה מול דברי מנהל המדרשה שבה למדו הנשים שנחקרו, שבה לערער על היכולת שלה כאישה חילונית להבין נשים דתיות, וכן את הביקורת שלה על תפיסתו את עצמו כמי שיכול להבין אותן על אף היותו גבר. אלאור טוענת שהיכולת להיות מבפנים ומבחוץ אינה דיכוטומית: בעוד עבורה קיים קושי כאישה חילונית להבין נשים דתיות, עבור מנהל המדרשה ישנו קושי כגבר להבין נשים. יש לה מכנה משותף מסוים עם הנשים שבחרה לחקור, אולם גם לה ברור שיכולתה להבין נשים דתיות מוגבלת.

ההתייחסות של שרלן הסה ביבר ודבורה פיאטלי (Hesse-Biber & Piatelli, 2007) למקומן כחוקרות הייתה בעיקר מבחוץ, כנשים לבנות החוקרות נערות אפרו-אמריקניות. כשהן תיארו במאמרו את מקומן מבפנים הן תיארו את תחושתן כמיעוט במקום, בדומה לקבוצה הנחקרת שהוגדרה כקבוצת מיעוט, אולם מעבר לשותפות רגשית לא היה להן מן המשותף עם הקבוצה הנחקרת.

סיגל רון נגר (2009) בחרה לחקור בעבודת הדוקטורט שלה נשים מזרחיות, שהיא לכאורה, בהיותה אישה מזרחית, חלק מהן. אולם במחקרה היא טענה שהמרואיינות שלה לא שיתפו אותה בשיח על מזרחיות מכיוון שהיא נתפסה בעיניהן כלא מזרחית, זאת בשל היותה בת למעמד גבוה מהן כאקדמאית. השייכות התרבותית שלה מבחינות רבות – דתית, חברתית, כלכלית – תואמת יותר לאקדמיה מאשר לחברה שאליה השתייכה מבחינה אתנית.

בסקירה שהבאתי החוקרות הרגישו שייכות לקבוצה הנחקרת באופן חלקי או מלא, אולם בסופו של דבר הן נתפסו כמצויות מחוץ לקבוצה. בניגוד לחוקרות שתיארתי אני הגעתי למחקר כאם בחינוך ביתי וכך גם נתפסתי בעיני המרואיינות. ועם זאת בתחומים אחרים הייתי 'מחוץ'

לחלק מהמרואינות שלי: כאישה דתית שחקרה נשים חילוניות; כמתנחלת ימנית שחקרה נשים שמאלניות; כמזרחית מהפריפריה, נכדה לסבתות אנאלפבתיות שלא זכו ללמוד, מול נשים אשכנזיות שבאו מרקע מאוד מבוסס של השכלה, ואולי בשל כך הרשו לעצמן לזלזל במה שעבורי כילדה היה מתנה – הזכות ללכת לבית הספר.

שאלת מעמדה של החוקרת אינה עומדת רק ביחס לאינפורמנטים אלא גם ביחס לגוף השולח – קרי האקדמיה, אך נראה כי נושא זה נחקר פחות, אולי משום שרוב החוקרים הם בשר מבשרה של האקדמיה ושייכים אליה באופן טבעי. פנינה מוצפי האלר (1997) מתארת את מעמדה כחוקרת ממוצא מזרחי באקדמיה מצד אחד ואת מעמדה כחוקרת באפריקה מול הילידים מצד שני. גם כלנית צאלח (2016) מתארת את מקומה כחוקרת ממוצא מזרחי באקדמיה ומבקשת למעשה להמשיך את הקו שהתחילה מוצפי האלר שבמרכזו חוויית המזרחיות באקדמיה. במאמר הנוכחי אני מבקשת להרחיב את השיח מזהות שולית אחת למספר זהויות שוליות, ומזהות שמזוהה כמודרת שיש להשמיע את קולה במחקר האיכותני (פלסטיניים, להט"בים, מזרחיים, מהגרים שחורים) לזהות שלא מזוהה ככזו – הזהות המתנחלית הדתית.

אני אם בחינוך ביתי למשפחה ברוכת ילדים אבל אני גם אקדמאית. אני אישה, דתית, מתנחלת המתגוררת בגרעין הקשה של ההתיישבות שמעבר לקו הירוק. אני מזרחית שגדלה בפריפריה החברתית-הגיאוגרפית של החברה הישראלית. כל הזהויות הללו באות לידי ביטוי ברמה מסוימת במחקר ומשפיעות על מקומי כחוקרת. במסגרת המאמר הנוכחי אנסה לבחון את הזהויות הייחודיות שלי כחוקרת שהיא גם 'האחר' באקדמיה, ואת ההשפעה של זהויות אלו על המחקר שלי וההשפעה של המפגש שלי עם האקדמיה על הזהויות.

מתודולוגיה

אוטואתנוגרפיה היא שיטת מחקר שמשמשת בניסיון האישי (אוטו) כדי לתאר ולהסביר (גרפיה) אמונות, פעולות וחוויית תרבותיות (אתנו) (Adams, Ellis & Jones, 2017). חוקרים משתמשים בעקרונות של אוטוביוגרפיה ואתנוגרפיה כדי ליצור ולכתוב אוטואתנוגרפיה, ולכן אוטואתנוגרפיה היא גם התוצר וגם התהליך (Ellis, Adams & Bochner, 2011).

אוטואתנוגרפיה היא מתודה המציעה דרך להבנת תופעות חברתיות באמצעות מיקוד המבט על החוויה האישית של החוקר (Wall, 2016). זהו סגנון אוטוביוגרפי של כתיבה ומחקר, המציג שכבות רבות של תודעה המשלבת אישי עם תרבותי (Ellis & Bochner, 2000). אוטואתנוגרפיה היא מחקר אתנוגרפי המשתמש בחומרים אוטוביוגרפיים של החוקר כנתונים עיקריים. בשונה מכתובה של נרטיב עצמי כמו אוטוביוגרפיה ומאמר ביוגרפי, אוטואתנוגרפיה מדגישה ניתוח תרבותי ופרשנות של ההתנהגות, המחשבות והחוויית של החוקר בהקשר לאחרים בחברה. אוטואתנוגרפיה צריכה להיות אתנוגרפית במגמה המתודולוגית שלה, תרבותית במגמה הפרשנית שלה ואוטוביוגרפית במגמה התוכנית שלה (Chang, 2008). המטרה של אוטואתנוגרפיה היא להכיר בקשר הסבוך שבין האישי לתרבותי ולתת מקום לצורות לא מסורתיות של מחקר וביטוי (Wall, 2006).

אוטואתנוגרפיה צמחה מתוך הפילוסופיה הפוסטמודרנית (Wall, 2008). תפיסות פוסטמודרניסטיות ערערו את היציבות של האידיאולוגיות והתיאוריות הגדולות שצמחו בעת החדשה ואת הביטחון בהן, והציגו כל ידע כמבטא תפיסות עולם, חוויית אישיות או אינטרסים

ולאו דווקא אמת אובייקטיבית (שלסקי ואלפרט, 2007). אליס ובוכנר (Ellis & Bochner, 2000) טוענים שלא ניתן לנתק את הידע מהאדם ואת הצופה מהתצפית או ליצור הבחנה חדה בין עובדות לערכים, לכן לטענתם האפיסטמולוגיה הפוזיטיביסטית-האובייקטיבית עלולה להטעות וליצור תמונה לא שלמה של המציאות. בגישה האוטואתנוגרפית הכותב מספר סיפור שמאפשר לקוראים להיכנס ולהרגיש חלק מסיפור הכולל רגשות ופרטים אינטימיים ובוחר את המשמעות של חוויה אנושית (Ellis, 1999). המטרה היא ליצור סיפור המורכב מרגשות, חוויות והתנהגות שמציירת תמונה שלמה יותר של המציאות (Wall, 2008). לכן וול (Wall, 2008) מתארת שבניסיון שלה להימנע מרגשות וכך להשיג אובייקטיביות, היא בעצם ערערה נגד המטרות של כתיבת אוטואתנוגרפיה.

מבקרי השיטה טוענים שכתובה אוטואתנוגרפית היא למעשה כתיבה נרקיסיסטית, אישית, 'המכונסת בתוך עצמה' (Sparkes, 2000; Wall, 2016), ושהשימוש ב'עצמי' כמקור נתונים עיקרי עלול להביא לידי מחקר 'ותרני מדי לעצמו' (Coffey, 1999). אבל גם אם מבקרי השיטה אינם סומכים על השימוש ב'עצמי', לטענת הולט (Holt, 2003) אוטואתנוגרפיה איכותית לא צריכה להיות מודרת. אוטואתנוגרפיה לא בהכרח מוגבלת ל'עצמי', מכיוון שאנשים לא אוגרים את החוויות שלהם בוואקום חברתי (Stanley, 1993). לכן חוקרים מערערים כנגד התייחסות מצומצמת אל אוטואתנוגרפיה ומציעים שכתובת חוויה אינדיבידואלית היא למעשה כתיבת חוויה חברתית (Mykhalovskiy, 1996).

מחקר אוטואתנוגרפי מבקש לקדם שינוי חברתי, ולכן, טוענת בקשיברוש (2013), הוא מתאים במיוחד לשמש כעבודת סמינריון עבור סטודנטים להוראה וכך למעשה לשלב מעורבות חברתית עם עבודה אקדמית, כפי שנדרשים לעשות הסטודנטים במכללת סמינר הקיבוצים שבה היא מלמדת. הדרישה למעורבות חברתית עם עבודה אקדמית באה לידי ביטוי במחקר אוטואתנוגרפי שמבקש ליצור שינוי חברתי באמצעות השמעת הקול האישי (שם).

המאמר הנוכחי מתבסס על הגישה האוטואתנוגרפית מתוך הבנה שגם נקודת המבט האישית מייצגת תפיסה חברתית ויכולה להרחיב את הידע בנושא מכיוונים שעדיין לא נחקרו. אני חוקרת של החינוך הביתי מזה כעשור. במסגרת עבודת התזה שלי (אדרי, 2010), שהייתה כמותנית ברובה, התמקדתי בעיקר בילדי החינוך הביתי והשוויתי את הישגיהם לאלו של ילדי בית הספר באמצעות מבחני קריאה, חשבון, שפה ויצירתיות. כמו כן, פרק מתוך העבודה הוקדש לראיונות עם 15 אימהות בחינוך ביתי. במסגרת עבודת הדוקטורט (אדרי, 2016), שהייתה איכותנית, בחנתי את חוויית החינוך הביתי מנקודת המבט של אימהות בחינוך ביתי בהיבטים השונים של היותן אימהות, נשים ובני אדם אוטונומיים. כלי המחקר שלי היו ראיונות עם 27 אימהות בחינוך ביתי, ניתוח פורומים ותיעוד אישי של החינוך הביתי שלי. הרשמים המובאים כאן מתבססים על חוויות, מחשבות ותובנות מתקופת המחקר.

כאמור, מחשבות בנושא ליוו אותי לאורך תקופת המחקר. לקראת הכנס האיכותני השישי¹ שקיים המרכז למחקר איכותני באוניברסיטת בן-גוריון החלטתי לאסוף את המחשבות שיש לי בנושא לכדי הרצאה קצרה. כתבתי נקודות ובניתי מצגת בנושא מקומה של החוקרת במחקר איכותני. במסגרת ההרצאה, שהייתה מעניינת ומוצלחת, פרסתי את מחשבותיי בנושא.

¹ ה' באדר א' תשע"ד (5.2.2014): "מקומו של החוקר במחקר פנומנולוגי אוטואתנוגרפי", הכנס הישראלי השישי למחקר איכותני, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.

הצגת הנושא בפני קהל עזרה לי להבין טוב יותר את הנושא. ניתוח הנתונים נעשה באמצעות כתיבה רפלקטיבית על החוויות האישיות שלי ודרך שיקוף החוויות בפני הקהל. לאחר כתיבת המאמר ובעקבות הערות שקיבלתי עליו קראתי את התיעוד האישי שכתבתי במהלך תקופת המחקר, תיעוד שכלל יומן חוקר אחד ושישה יומנים שתיארו את החינוך הביתי שלי ושל אישי בשש השנים הראשונות שלו. כמו כן, קראתי חלק מהראיונות כדי להיזכר במבנה השיחה שהתקיימה ביני לבין המרואיינות. הקריאה סייעה לחדד נקודות ולדייק בזיכרונות, וכך להרחיב ולהעמיק את ההתייחסות לנושא במאמר זה.

ממצאים ודיון

במחקר כמותי ישנה הפרדה מוחלטת בין הממצאים לפרשנותם, כאשר הפרשנות מופיעה כפרק נפרד – בפרק הדיון. במחקר איכותני המבנה גמיש יותר, ולכן לעיתים קרובות הגבול בין הממצאים לפרשנותם מטושטש (שלסקי ואלפרט, 2007, עמ' 143). לאור סגנון הכתיבה הייחודי של המחקר הנוכחי, העדפתי לכתוב באמצעות מבנה הממזג את הממצאים עם הדיון. בפרק זה אתייחס לשלושה נושאים עיקריים: מקומי במחקר מול האינפורמנטים, מקומי במחקר מול האקדמיה והמעבר מיליד לחוקר. המטרה בכתיבת שלושת הנושאים היא להאיר על נושא מקומה של החוקרת מכיוונים שונים, כאשר כל נושא מציג היבט אחר.

מקומי במחקר מול האינפורמנטים

במחצית שנות השמונים של המאה העשרים סומנו יחסי הכוח בין החוקרים לנחקרים בעבודת שדה אנתרופולוגית כבעיה המרכזית של הדיסציפלינה. מערך יחסים זה זכה לכינוי 'משבר הייצוג', שהינו הודאה בבעייתיות הפוליטית והמוסרית הכרוכה בתיאור הווייתם של 'האחרים' וייצוגם בפני קהילתה של הכותבת (אלאור, 1998). בעיה זו איננה קיימת לכאורה בשני המחקרים שערכתי, שבהם אני, החוקרת, למעשה חלק מקבוצת המחקר. עם זאת גם השייכות החברתית שלי הינה רק בחלק מהזהויות, שהרי האדם מורכב מזהויות שונות היוצרות קשר בינו לבין קבוצות מסוימות אך גם נפרדות בחלקים מסוימים שלה. למשל להיות אישה מזרחית כולל גם את החיבור לנשים וגם את החיבור למזרחיים, אך כולל בצד זה גם מתיחות מסוימת מול גברים מזרחיים או מול נשים לבנות (Dahan- Kalev, 2007). לזהות החוקר יש רבדים שונים, שחלקם עשויים להיות משותפים וחלקם מנוגדים. החוקר, גם בהיותו חלק מקבוצת המחקר, הוא עדיין חוקר ותפיסת עולמו משלבת מבט מבפנים ומבחוץ (מוצפי האלר, 2012).

בארצות הברית הבחירה בחינוך ביתי נעשית משני צידי הקו הפוליטי. גיית'ר (Gaither, 2008) פירט במאמרו את הסיבות שבגינן בחרו בחינוך ביתי גם נוצרים שמרנים וגם ליברלים, וטען כי בסופו של דבר שני הצדדים מחויבים לרעיון של חינוך פרטי (שם). תנועת החינוך הביתי אינה מגוונת רק מבחינה פוליטית, אלא גם מבחינה אתנית, דתית וסוציאקונומית. אם כן, ניתן לראות שתנועת החינוך הביתי בישראל ובעולם מגוונת יחסית מבחינת הרכב האוכלוסייה (אדרי ודהאן כלב, 2018; Lois, 2017; Apple, 2011).

במחקר הנוכחי המכנה המשותף מעבר להיותנו נשים יהודיות וישראליות הוא היותנו אימהות בחינוך ביתי. כפי שתיארתי לעיל, אוכלוסיית החינוך הביתי היא אוכלוסייה מגוונת יחסית, ובאופן טבעי חלק מהקבוצה הנחקרת הייתה שייכת גם לחברה שבה אני חיה מבחינה פוליטית ודתית, וחלק אחר השתייך לקצה הנגדי. כאם בחינוך ביתי המראיינת אימהות בחינוך

ביתי ניתן לחשוב שמקומי במחקר היה 'מבפנים', אולם נראה כי למרות שכל המרואיינות חסו תחת הגדרת אימהות בחינוך ביתי היו הבדלים משמעותיים בין האימהות בנושאים דתיים ופוליטיים וכן באורח החיים, ולכן בחלק מהראיונות הרגשתי 'בפנים', אולם בחלק אחר הרגשתי 'בחוץ'.

חשוב לי לציין שברוב רובם של הראיונות – גם אם היו אלה נשים מהחברה שלי וגם אם היו מחברה אחרת – לא חשתי ביחס מיוחד או שונה, והשיחה קלחה ללא הפרעה. אולם במקרים מסוימים כן חשתי הבדל, ואת ההבדל אני מוצאת לנכון לשייך לפערים תרבותיים, חברתיים ואידיאולוגיים.

כאמור, ברוב הראיונות לא חשתי בהבדלים שהשפיעו על איכות הריאיון, ובכל אופן אני משערת שלזהות שלי הייתה השפעה: כך למשל, חברה שלי מהחינוך הביתי ששתינו חולקות אורח חיים דומה הייתה איתי פתוחה באופן שאולי לא היה מתקיים מול חוקרים אחרים, ולעומתה מרואיינת שהייתה עמי סגורה למדי וענתה בקצרה על שאלותיי, או מרואיינת אחרת שדיברה הרבה ובמהירות וצחקה בקולי קולות באופן שנראה לי מאומץ ולא טבעי.

כשנסעתי לראיין חברה המתגוררת ביישוב הסמוך לשלי ומשתייכת במובנים רבים לחברה שלי, השיחה זרמה, ועלו נושאים שספק אם היו עולים בשיחה עם אנשים זרים. למשל היא דיברה נגד השכלה לנשים. השכלה לנשים בחברה המערבית בתימינו נמצאת בקונצנזוס, גם בשולי החברה, ונחשבת כנושא שאינו עומד עוד לדיון, ובכל זאת לידי אותה חברה הרשתה לעצמה להביע דעות מאוד לא מקובלות. מעבר לידיעה שספק רב אם היא הייתה מוכנה להתראיין אצל אנשים זרים, ברור לשתינו שדברים שנאמרו לי לא היו נאמרים במקום אחר. למרות העובדה שהיא ידעה שדעותיי רחוקות מדעותיה בנושא זה, עצם החברות בינינו, כמו גם ההשתייכות לאותה חברה בעלת דעות פוליטיות ודתיות משותפות וכן קוד שיחה משותף, אפשרה את הפתיחות המתוארת.

זהות משותפת יוצרת לעיתים פתיחות ויכולת העמקה בשיח בשל היכרות מעמיקה עם הנושא, וזהות מנוגדת עשויה ליצור שיח שיסטה מהנושא שלשמו הגעתי לריאיון: כך, מרואיינת אחת התעקשה לנהל עימי שיחה על אירועים פוליטיים אחרונים שאירעו באזור מגוריי, ואילו מרואיינת אחרת תהתה באוזניי בקול אם נכונים הדברים שאומרים עלינו בתקשורת.²

למרות השוני שבלט לעיתים, היה לנו גם הרבה במשותף כאימהות בחינוך ביתי החולקות אורח חיים ותפיסות עולם חינוכיות משותפים. כשראיינתי אימהות בחינוך ביתי במסגרת עבודת התזה, ידעתי שאני רוצה לעשות חינוך ביתי אבל מכיוון שעדיין לא התחלנו את החינוך הביתי, השאלות ששאלתי נבעו גם מסקרנות ומתוך רצון להבין איך למעשה 'עובד' החינוך הביתי. ואילו במסגרת עבודת הדוקטורט כבר הייתי אם בחינוך ביתי וגם חוקרת בחינוך ביתי בעלת ניסיון. כאם בחינוך ביתי שחולקת חוויות ותפיסות עולם חינוכיות דומות, יכולתי להעלות שאלות שחוקרים 'מבחוץ' אולי לא יחשבו עליהן, למשל לגבי שיטות ההוראה המקובלות בחינוך הביתי והמוטיבציה של הילדים ללמוד, או לגבי היכולת שלנו האימהות לממש את עצמנו מעבר לאימהות. הריאיון לעיתים הפך מסגנון של שאלות ותשובות לשיח בין שתי חברות החולקות עולם רעיוני ומעשי משותף ומבקשות ללמוד האחת מניסיונה של השנייה.

² ימה אומרים עלינו בתקשורת?!, שאלתי אותה. באותה תקופה לא האזנתי לחדשות ולא ידעתי מה קורה בארץ, אבל התרשמתי שהדברים שנאמרו לא חיוביים, ובכל מקרה המרואיינת סירבה לשתף אותי בדברים.

מקומי במחקר מול מרכז החקר

יחסי inside/outside אינם קיימים רק ביחס לאינפורמנטים, אלא עלולים להתקיים גם ביחס לאוניברסיטה. כאשר מדובר במציאות של 'ילידים חוקרים ילידים' (מוצפי האלר, 1997), הרי שהחוקר יכול להרגיש במקביל הן כמזוהה עם האוניברסיטה והן כזר הפועל בתוכה.

מעט אחרי שהתחלתי את לימודי הדוקטורט הכרתי (באופן וירטואלי) את כלנית צאלח, שהיום היא דוקטור ואז הייתה דוקטורנטית במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. שמעתי שהיא כותבת את הדוקטורט שלה על החוויה האישית שלה כמזרחית באקדמיה באמצעות המתודה האוטואנתוגרפית. הייתי אז בתחילת דרכי והתלבטתי לגבי הגישה שבה אשתמש בכתיבת הדוקטורט. מכיוון שרציתי לכתוב מחקר אוטואנתוגרפי, שלחתי לה דואר אלקטרוני שבו ביקשתי ממנה לקבל את הצעת המחקר שלה כדי להבין לעומק יותר את הגישה. במייל גם תהיתי האם הנושא העדתי לא שייך לעבר, ואם לדעתה יש עדיין לכך השפעה בחיינו. היא שאלה אותי אם מעולם לא נתקלתי בנושא באקדמיה, ועניתי לה שזהויות אחרות שלי מאתגרות יותר במרחב האקדמי: היותי מתנחלת, אישה דתית, וכן אם למשפחה ברוכת ילדים במשרה מלאה – אימא בחינוך ביתי. לאחר מחשבה נוספת כתבתי לה על תחושות שלפני כן לא שמתני לב אליהם, למשל: נוח לי יותר עם אנשים מהפריפריה, חשבתי בעבר לשנות את שם משפחתי לשם מעוברת יותר וקשה לי עם מזרחיות מוחצנת באקדמיה – למשל מבטא של ח' ו-ע' או סלנג מזרחי.

בעולם של תקינות פוליטית שבו הבעת זלזול על רקע עדתי נחשבת מעשה פסול, אנשים רבים ייזהרו מהבעת עמדה גלויה בנושא. אולם, כששאלו אותי שוב ושוב באקדמיה אם אני יודעת אנגלית, או כשמישהי צעקה עליי שהיא לא מבינה איך התקבלתי ללימודי תואר שני כי לדעתה אני ברמה של תיכון – תהיתי האם דעתה נבעה רק מהטעות שהייתה לי במחקר ובה שיתפתי אותה או שמא עמדתה הייתה מגובה גם בדעה קדומה הקשורה למוצאי.

האקדמיה המערבית, שמייצגת בעיקר גברים לבנים מהמעמד הבינוני גבוה (בורדייה, 2005; בלכמן, 2008), מבנה את מושאי מחקרה ונושאייה בהתאם. כתוצאה מכך, אחת השאלות שחוקרת נאלצתי לשאול את מרואיינותי – אימהות בחינוך ביתי – הייתה כיצד הן מצליחות לקיים את משפחתן עם משכורת אחת בלבד. זה יכול היה להיות מעניין אלמלא העובדה שדובר במשפחות שחלקן מהמעמד הבינוני-הגבוה, ובני זוגן של האימהות עבדו בהייטק או במקצועות רווחיים אחרים והשתכרו באופן שאפשר ללא בעיה לבנות הזוג להקדיש עצמן לחינוך ביתי; זאת בעוד אני, החוקרת, נוסעת בתחבורה ציבורית ובטרמפים, מכיוון שגם אנו הסתמכנו באותה תקופה על משכורת אחת, אך בעלי אינו איש הייטק אלא פועל העובד שעות רבות ומשתכר שכר מינימום. לי אישית לא הייתה כלל תהייה כיצד ניתן להתקיים ממשכורת אחת של איש הייטק, מכיוון שידעתי כי ניתן להתקיים גם ממשכורת אחת של פועל ולהחזיק בה משפחה ברוכת ילדים. אולם האקדמיה כאמור לא מייצגת אותנו – מזרחיים שגדלו בעיירות הפיתוח, אלא את המיינסטרים האקדמי שהוא כאמור 'לבן' ומבוסס מבחינה כלכלית, ומכאן נבעה השאלה כיצד ניתן להתבסס על משכורת אחת.

זהות שהטרידה אותי יותר באופן משמעותי באקדמיה היא הזהות המתנחלית שלי; הייתי מנסה להסתיר אותה אלמלא המראה המסגיר שלי. התחושה שלי הייתה שיש חוקרים שמתקשים לעבוד עם מתנחלת. למשל, במסגרת המחקר נפגשתי עם חוקר כדי ללמוד על גישה הדומה לגישה האוטואנתוגרפית ששקלתי להשתמש בה – מחקר עצמי. כשנפגשנו התרשמתי שהוא נדהם לגלות שאני מתנחלת, ואולי אם היה יודע על כך מראש לא היה קובע איתי פגישה.

לאורך כל השיחה הוא שב והדגיש שהוא אדם עובד (ומה אני? מתפרנסת מהפגנות מתנחלים?) והזכיר שוב ושוב שהוא לא מכיר בהתנחלויות. התקשיתי להחזיר אותו לנושא שיחתנו, הנושא לשמו נפגשנו.

בתחילת הדוקטורט 'התאהבתי' במחקר האיכותני, אך מהר מאוד למדתי שמחקר איכותני בא 'לתת קול' לקולות מודרים, ושהקולות המודרים האלה הם לה'טיבים, נשים, מהגרים שחורים ומזרחיים. אז כמזרחית יכולתי למצוא את עצמי בתוך המחקר, אבל מה לגבי היותי מתנחלת? האם אנחנו לא קבוצה מודרת? ימי הגירוש מגוש קטיף (תוכנית ההתנתקות) הבהירו לנו המתנחלים כמה האחיזה שלנו בביתנו רופפת. גם הפיגועים הקשים שחווינו במקום הזה ותחושת אוזלת היד של צה"ל מול המפגעים העצימו את תחושת הנרדפות שלנו. פניתי למרצה שלימדתי אותי על מחקר איכותני, אישה שדעותיה היו רחוקות מאוד מדעותיי מבחינה פוליטית, ושיתפתי אותה בלבטים שלי – מצד אחד רציתי לכתוב על זהויות כמתנחלת, מצד שני חשתי שהנושא 'לא יעבור' באקדמיה. כתגובה לשאלתי היא ענתה לי תשובה שלא הסגירה את עמדתה ושלחה לי כדוגמה מאמר של פמיניסטיות על גברים אלימים והצד שלהם כאדם – האם בכך ניסתה להשוות אותנו המתנחלים לגברים אלימים?

גם כשחיפשתי מנחה למחקר איכותני נתקלתי בקשיים. אומנם ישנן חוקרות שאינן מזוהות פוליטיות או אף מחזיקות בעמדות ימניות, אך ההתרשמות שלי הייתה שרוב החוקרות בתחום משלבות פעילות אקדמית עם פעילות בארגוני שמאל קיצוני; אולי מתוך תפישת עולם שנובעת מהמחקר האיכותני, שמטרת המחקר היא לא רק להוסיף ידע אלא גם לקדם שינוי חברתי. כדי לחסוך לעצמי שיחות מביכות נוספות על אלה שתיארתי קודם, כתבתי בפירוש בקורות החיים שלי שאני גרה בהתנחלות איתמר. העדפתי שידחו אותי בלי לפרט מדוע, מאשר לקיים שוב שיחות שבהן אני צריכה להסביר את עמדות המתנחלים בסוגיות העומדות על הפרק. ואומנם חיפשתי במשך תקופה ארוכה עד שמצאתי מנחה שהסכימה להנחות אותי. אומנם גם היא הייתה בעברה יושבת ראש ארגון השמאל 'בצלם', אולם נראה שזהויות הפוליטית פחות הטרידה אותה, אולי כי חלקנו זהות אתנית משותפת – הזהות המזרחית.

ניתן להניח שיש הבדלים ברמת ההשפעה של הזהויות השונות על האדם, ושיש זהויות דומיננטיות יותר, אולם נראה כי לא תמיד אנו מודעים לרמת ההשפעה של הזהויות עלינו. במשך שנים חשבתי שהזהויות היותר משפיעות ומשמעותיות שלי הינן אלו הפוליטיות והדתיות ולא אלו האתניות. אולם באקדמיה גיליתי שהמנחה שלי, שעימה נוצרו לי קשרים טובים, הייתה בקצה השני מבחינה פוליטית, אולם מבחינה אתנית היינו בעלות מוצא משותף. האם המוצא המשותף הוא זה שגרם לי להרגיש בנוח לשתף אותה בקשיים שלי באקדמיה?

המעבר מ"יליד" לחוקר בקרב חוקרים ילידים

הביטוי 'ילידים חוקרים ילידים' (מוצפי האלר, 1997) מתאר חוקרים המשתייכים לאותה 'אחרות' נחקרת. אולם אותם חוקרים משתייכים בסופו של דבר לחברה האקדמית, וגם אם מוצאם זר לרוב האוכלוסייה המצויה באקדמיה ושלטת בה, הם מסגלים לעצמם את ההון התרבותי והחברתי של האקדמיה והופכים לבשר מבשרה.

בתחילת דרכי כתלמידת מחקר לתואר שלישי האקדמיה הייתה סוג של הלם עבורי. את התואר הראשון רכשתי במכללה דתית, ואת התואר השני רכשתי באוניברסיטה פרודתית במחלקה לחינוך. אולם את התואר השלישי רכשתי באוניברסיטה 'רגילה', וגם אם עדיין שהיתי

במחלקה לחינוך, תחומי מחקר, שנשקו למגדר ולמדעי הרוח, וכן הפרדיגמה של המחקר האיכותני פתחו בפניי עולמות חדשים. כמו כן, בניגוד לתואר השני שבו בעיקר כתבתי עבודת חקר, בתואר השלישי עסקתי גם בפעילות אקדמית נלווית, ורק אז נחשפתי לעומק לעולם האקדמי והבנתי מה זו אקדמיה.

אני אישה דתית, אשר חיה בחברה דתית שמרנית וסגורה השייכת לקצה השמרנייהדתית של החברה הדתית-הלאומית. המפגש שלי עם עולם המונחים והרעיונות של הפמיניזם והמגדר במסגרת לימודי תואר שלישי היה מפגש ראשוני.

אני מתנחלת, אשר מאז סיום לימודי התיכון אני חיה באותו מקום עם מעט מאוד הזדמנויות להיחשף לתרבות אחרת ולאנשים אחרים. במשך שנים רבות לא צפיתי כלל בטלוויזיה, לא האזנתי לרדיו ולא הייתה לי כמעט גישה לאינטרנט. התפיסה השלטת שהכרתי בחברה שלי תיארה אותנו המתנחלים כקבוצה נרדפת ומושתקת, בפרט לאחר תוכנית ההתנתקות שבמהלכה גויסו למעשה אמצעי התקשורת לטובת המהלך. הופתעתי לגלות שבאקדמיה הקבוצה שלי נתפסת כקבוצה כוחנית ולא כקבוצה נרדפת, ושאני כלל לא מצויה ברשימת אותם קולות מושתקים שהמחקר האיכותני שואף להשמיע.

אני מזרחית שגדלה בעיירת פיתוח אי שם בצפון, והזהות הזו הפכה למורגשת ומטרידה יותר דווקא כשהגעתי למעוז השמאל הלבן – המקום שבו ישנו אחוז מזערי של מרצים בכירים ממוצא מזרחי. בעקבות המפגש עם האקדמיה בלימודי התואר השלישי התלבטתי, לראשונה בחיי, אם להחליף את שם משפחתי לשם משפחה שלא יזוהה עם מזרחיות.

אני אם בחינוך ביתי, עקרת בית ואימא במשרה מלאה מאז נולדו בנותיי הבכורות לפני כ-15 שנה, בהיותי בת 21. בניית הקריירה שלי תמיד נעשתה ב'שעות הפנאי' ובמקום משני לתפקיד המרכזי: אימהות. כתבתי עבודת תזה ובהמשך גם עבודת דוקטורט, אבל רק 'בשעות הפנאי' כאשר הילדים ישנו (בתזה) או לחלופין היו גדולים מספיק כדי להעסיק את עצמם מדי פעם (בדוקטורט).

אני לא 'האחר' הראשון שמגיע לאקדמיה, אבל בניגוד ל'אחרים' אחרים אני נותרתי 'אחרת'. המגורים בפריפריה, השייכות החברתית לקבוצה שבה 'קריירה' לאישה-אם נתפסת כסטייה מהנורמה לא פחות מ'חינוך ביתי', ובעיקר הבחירה להמשיך ולהיות 'עקרת בית', כלומר אישה שמקדישה את עיקר זמנה וכוחה בגידול הילדים ולא בעבודה מחוץ לבית, שמרה על החיץ ביני לבין האקדמיה. לאורך כל שנותיי כתלמידת מחקר הייתי קודם כול עם הילדים, ורק בשעות שהצלחתי 'לגנוב' עבדתי על המחקר שלי. רוב תקופת הדוקטורט וכל תקופת התזה מעולם לא היה לי זמן מיוחד לכתיבה ומחקר: בתקופת התזה הילדים היו קטנים, והלילות היו פנויים לכתיבה ומחקר; ואילו בתקופת הדוקטורט הילדים היו גדולים יותר, לכן יכולתי למצוא זמן פנוי לכתיבה ומחקר גם במהלך היום (אך בלילות הבית לא שקט עד שעה מאוחרת). את כתיבת עבודת הדוקטורט הצלחתי לסיים בזמן למרות התנאים הלא נורמליים שבהם כתבתי אותה, אולם מעולם לא התעריתי באקדמיה (הון תרבותי) ולא יצרתי קשרים (הון חברתי), זאת בשל העובדה שמרבית עבודתי לצורך המחקר התרחשה מהבית וכן משום שמיעטתי לצאת החוצה בשל צורכי הבית.

מטרת המחקר הנוכחי הייתה להרחיב את הידע על מקומה של החוקרת במחקר איכותני דרך התבוננות במקום הייחודי שלי כחוקרת של החינוך הביתי שהיא גם אם בחינוך ביתי. נושא מקומו של החוקר במחקר איכותני נחקר עד כה בעיקר דרך נקודת המבט של 'מבפנים ומבחוץ'; כלומר עד כמה החוקר הוא חלק מהקבוצה הנחקרת, וכיצד ניתן להגדיר שייכות. תרומת המחקר הנוכחי היא בהתייחסות למקומה של החוקרת לא רק ביחס לקבוצה הנחקרת אלא גם ביחס לגוף החוקר. תרומה נוספת היא בהתייחסות למקומה של החוקרת תוך מתן דגש למכלול הזהויות המאפיינות אותה.

במאמר הנוכחי ביקשתי לחדש ארבע נקודות המתייחסות להיבטים השונים בנושא מקומה של החוקרת: 1. מקומו של החוקר מורכב לעיתים ממגוון רחב של זהויות ולא רק מזהות שולית אחת; 2. זהויות שוליות לא תמיד מקבלות מקום באקדמיה אם הן מנוגדות לשיח הרווח בעולם האקדמי; 3. הזהויות הינן לא רק ביחס לנחקרים אלא גם ביחס לגוף החוקר; 4. לעיתים החוקר נשאר למעשה מחוץ לאקדמיה על אף שלכאורה נעשה בשר מבשרה.

מקורות

אדרי, א' (2010). *חינוך ביתי בישראל: הישגים לימודיים וכישורים חברתיים של ילדי חינוך ביתי בהשוואה לילדי בית ספר* (חיבור לשם קבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת בראילן: רמת-גן.

אדרי, א' (2016). *חוויות החינוך הביתי של אימהות בחינוך ביתי* (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה). אוניברסיטת בן-גוריון: באר שבע.

אדרי, א' ודהאן כלב, ה' (2018). הבחירה בחינוך ביתי, משמעותה והשלכותיה על האימהות. גילוי דעת, 14, 1–19.

אלאור, ת' (1998). *בפסח הבא: נשים ואוריינות בציונות הדתית*. תל אביב: עם עובד.

בורדייה, פ' (2005). *שאלות בסוציולוגיה*. תל אביב: רסלינג.

בלכמן, י' (2008). דוח מחקר: על ההרכב האתני של אוניברסיטאות המחקר בישראל. *תיאוריה וביקורת*, 33, 191–197.

בקשיברוש, א' (2013). הוראת אוטואנתנוגרפיה בפעולה. בתוך: א' חזן ולי' נוטוב (עורכות), *הוראת מחקר איכותני: אתגרים, עקרונות, יישום* (עמ' 183–207). תל אביב: מכון מופ"ת.

דגני, ח' (2001). *חינוך ביתי בישראל: צעדים ראשונים*. עבודת דוקטורט. אוניברסיטת תל אביב.

ינאי, נ' (2007). "שאלת המדע בפמיניזם": סנדרה הארדינג וסוגיית החקירה המדעית בפמיניזם. בתוך: נ' ינאי, ת' אלאור, א' לובין וחי' נווה (עורכות), *דרכים לחשיבה פמיניסטית: מבוא ללימודי מיגדר* (עמ' 351–391). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

מוצפיהאלר, פ' (1997). יש לך קול אותנטי: מחקר אנתרופולוגי ופוליטיקה של ייצוג מחוץ לחברה הנחקרת ובתוכה. *תיאוריה וביקורת*, 11, 81–98.

מוצפיהאלר, פ' (2012). *בקופסאות הבטון*. ירושלים: מאגנס.

צאלח, כ' (2016). אז מה כבר קרה? אוטואנתנוגרפיה של מיקרו אגרסיות על רקע אתני. *תיאוריה וביקורת*, 46, 67–90.

רון נגר, ס' (2009). *שיחים של מזרחיות: דור ראשון ושני של מהגרות מזרחיות בעיר פיתוח בישראל* (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת בן-גוריון: באר שבע.

רון נגר, ס' (2014). על דיבור, שתיקה ו"רפלקסיביות בזמן אמת" בראיונות עם נשים בעלות שוליות מרובה. בתוך: מ' קרומר נבו, מ' לביא אג'אי וד' הקר (עורכות), *מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות* (עמ' 112–132). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

שלסקי, ש' ואלפרט, ב' (2007). *דרכים בכתיבת מחקר איכותני*. תל אביב: מכון מופ"ת.

שפרון, א' (2003). יש לך זמן לעצמך. בתוך: ר' כשר, ח' כשר וא' שפרון (עורכים), *חינוך ביתי: אסופת מאמרים* (עמ' 132–133). ראש פינה: באופן טבעי

Adams, T. E., Ellis, C., & Jones, S. H. (2017). Autoethnography. In: J. Matthes, C. S. Davis & R. F. Potter (eds.), *The International Encyclopedia of Communication Research Method* (pp. 1–11). John Wiley & Sons.

Apple, M. W. (2011). Rightist education and godly technology: Cultural politics, gender, and the work of home schooling. *Multidisciplinary Journal of Educational Research*, 1(1), 5–33.

Bobel, C. (2004). When good enough isn't: Mother blame in the continuum concept. *Journal of the Association for Research on Mothering*, 6(2), 68–78.

Chang, H. (2008). *Autoethnography as method*. Walnut Creek, CA: Left Coast.

Coffey, P. (1999). *The ethnographic self*. London: Sage.

Dahan-Kalev, H. (2007). Breaking their silence: Mizrahi women and the Israeli feminist movement. *Studies in Contemporary Jewry: Sephardic Jewry and Mizrahi Jews*, XXII, 193–209.

Ellis, C. (1999). Heartful autoethnography. *Qualitative Health Research*, 9(5), 669–683.

Ellis, C. & Bochner, A. P. (2000). Autoethnography, personal narrative, reflexivity. In: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed.) (pp. 733–768). Thousand Oaks, CA: Sage.

Ellis, C., Adams, T. E., & Bochner, A. P. (2011). Autoethnography: An overview. *Historical Social Research*, 36(4), 273–290.

Gaither, M. (2008, Summer). Why homeschooling happened. *Educational Horizons*, 86(4), 226–237.

Gaither, M. (2010). Homeschooling in the USA: Past, present and future. *Theory and Research in Education*, 7(3), 331–346.

Harding, S. (1993). Rethinking standpoint epistemology: What is strong objectivity? In: L. Alcoff & E. Porter (eds.), *Feminist Epistemologies* (pp. 49–82). New York: Routledge.

Hesse-Biber, S. N. & Piatelli, D. (2007). Holistic reflexivity. In: S. N. Hesse-Biber (ed.), *Handbook of feminist research: Theory and praxis* (pp. 493–514). Thousand Oaks, CA: Sage.

Holt, N.L. (2003). Representation legitimation and autoethnography: An autoethnographic writing story. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(1), 18–28.

- Kunzman, R., & Gaither, M. (2013). Homeschooling: A comprehensive survey of the research. *Other Education, 2*, 4–59.
- Lois, J. (2010). The temporal emotion work of motherhood: Homeschoolers' strategies for managing time shortage. *Gender & Society, 24*, 421–446.
- Lois, J. (2017). Homeschooling motherhood. In: M. Gaither (ed.), *The wiley handbook of home education* (pp. 186–206). West Sussex, UK : John Wiley & Sons.
- Mykhalovskiy, E. (1996). Reconsidering table talk: Critical thoughts on the relationship between sociology, autobiography, and self-indulgence. *Qualitative Sociology, 19*, 131–151.
- Nueman, A., & Aviram, A. (2003). Homeschooling as a fundamental change in lifestyle. *Evaluation and Research in Education, 17*(2–3), 132–143.
- Stanley, L. (1993). On auto/biography in sociology. *Sociology, 27*, 41–52.
- Sparkes, A. C. (2000). Autoethnography and narratives of self: Reflections on criteria in action. *Sociology of Sport Journal, 17*, 21–41.
- Stevens, M. L. (2001). *Kingdom of children: Culture and controversy in the homeschooling movement*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wall, S. (2006). An autoethnography on learning about autoethnography. *International Journal of Qualitative Methods, 5*(2), 1–12.
- Wall, S. (2008). Easier said than done: Writing an autoethnography. *International Institute for Qualitative Methodology, 7*(1), 38–53.
- Wall, S. S. (2016). Toward a moderate autoethnography. *International Journal of Qualitative Methods, 15*(1), 1609406916674966.